

СУБДИСЦИПЛІНИ ПЕДАГОГІКИ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ

Проаналізовано методологічні підходи українських і зарубіжних учених до обґрунтування субдисциплін педагогіки. Простежено тенденцію до посилення значення педагогіки і її субдисциплін. Обґрунтовано положення щодо методологічного дозрівання і методологічної культури дослідника на основі міждисциплінарності.

Ключові слова: педагогіка, субдисципліни педагогічної науки, методологічне дозрівання, методологічна культура, філософія.

Methodological approaches of Ukrainian and foreign scientists to the subdisciplines of pedagogy have been analyzed. Tendency of strengthening pedagogy and its subdisciplines has been revealed. The principle of methodological maturation and methodological culture of a researcher on the cross discipline basis has been reasoned.

Key words: pedagogy, sub disciplines of pedagogical science, methodological maturation, methodological culture, philosophy.

Проанализированы методологические подходы украинских и зарубежных ученых к обоснованию субдисциплин педагогики. Прослежено тенденцию повышения роли педагогики и ее субдисциплин. Обосновано положение о методологическом дозревании и методологической культуре исследователя на основе междисциплинарности.

Ключевые слова: педагогика, субдисциплины педагогической науки, методологическое дозревание, методологическая культура, философия.

Інноваційний поступ кожної країни в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів залежить від освіти, рівня її розвитку, філософського осмислення й прогностичного обґрунтування комплексу соціально-економічних, соціально-культурних, психолого-педагогічних та інших умов, необхідних для більш повної реалізації творчого потенціалу людини упродовж життя. Міждисциплінарний філософсько-педагогічний аналіз дав змогу виявити незвичайну тріаду «людина – праця – педагогіка». У цій тріаді діалектично поєднано важливі поняття, пов'язані з розвитком людської цивілізації.

Різні визначення педагогіки як науки знаходимо у багатьох енциклопедіях, словниках, підручниках і посібниках. Передусім звернемося до тлумачення педагогіки як науки, запропонованого академіком С. Гончаренком: «Педагогіка – наука про навчання і виховання підрастаючих поколінь» [1, с.350.] Вчений вважає, що педагогіка – соціальна наука, яка об'єднує, інтегрує, синтезує дані всіх природничих і соціальних наук, пов'язаних з формуванням людини. Термін «педагогіка» вживається в кількох значеннях: 1) у розумінні педагогічної науки; 2) педагогіка – це мистецтво, і тим самим вона ніби прирівнюється до практики; 3) як система діяльності, що проектується у навчальних матеріалах, методиках, рекомендаціях, установках; 4) як навчальний курс, який вивчається в педагогічних університетах та інших навчальних закладах за профільованими програмами [4, с.635].

Як наголошує С. Гончаренко, неспростовне правило наукової логіки полягає в тому, що «основні поняття, твердження мають бути чітко визначеними». Двозначність у тлумаченні наукових термінів заважає чіткому їх розумінню і науковому викладу. Тож, розглядаючи складні педагогічні проблеми, дотримуватимемося однозначного тлумачення: педагогіка – це педагогічна наука, і тільки в цьому значенні вживатимемо термін «педагогіка». Якщо ж подивитися на справу ширше, зазначає цей видатний український методолог і дидакт, «виходя-

чи за межі окремих педагогічних явищ, можна сказати, що це – діяльність з виконання одвічно існуючої функції людського суспільства: передавати новим поколінням накопичений віками соціальний досвід, іншими словами – трансляція культури» [4, с.636]. Не менш вагомими є інші визначення І. Зязюном.

Аналіз зарубіжної наукової та довідкової літератури свідчить про широке застосування поняття «педагогіка» у працях сучасних науковців багатьох країн. У більшості з них педагогіка визначається як *наука про освіту, виховання, навчання і соціалізацію людини*.

Для позначення педагогіки (нім. Pädagogik) у німецькомовній науковій літературі часто також використовується поняття «наука про виховання» (нім. Erziehungswissenschaft) для підкреслення важливості орієнтування саме на процеси виховання, а не дидактику. Впродовж останніх 15 років серед науковців цієї країни точаться дискусії щодо доцільності використання такого синоніму. Так, більшість представників німецької наукової спільноти дотримується думки, що «педагогіка» є значно ширшим поняттям, ніж «наука про виховання». Джерело, коріння «науки про виховання» саме від педагогіки і є її невід'ємною складовою. Вивчення показало, що в сучасній науковій і науково-методичній літературі паралельно застосовуються ці поняття у такому вигляді: *педагогіка / наука про виховання* (Pädagogik / Erziehungswissenschaft).

Педагогіка охоплює різні педагогічні субдисципліни, що виокремлюються за напрямками навчальної діяльності, зокрема: системна педагогіка, порівняльна педагогіка, соціальна педагогіка, професійна педагогіка, дошкільна педагогіка, шкільна педагогіка, спеціальна педагогіка тощо. За напрямками навчально-виховної діяльності виокремлюються міжкультурна педагогіка, педагогіка миру, медіапедагогіка, музейна педагогіка, педагогіка дозвілля, педагогіка дорожнього руху тощо. Мета цих та інших субдисциплін (їхнє практичне поле) полягає у такому: виховання миру; формування комунікативної культури; виховання здорового способу життя; виховання культури спілкування; сексуальне виховання; виховання дбайливого ставлення до навколишнього середовища; виховання безпечної поведінки на дорозі та ін.

Вважаємо за доцільне наголосити, що серед українських, німецьких, польських і російських науковців, праці яких ми проаналізували, немає єдиного підходу до трактування педагогіки як науки. Як зазначав С. Гончаренко, «така неоднозначність нерідко веде до плутанини, породжує незрозумілість. Цим терміном почали позначати уявлення про ті чи інші підходи до навчання, про його методи та організаційні форми» [3, с.636]. Безумовно, це спричинено комплексом різних взаємопов'язаних явищ, передусім ідеологічних, які накладали «табу» на нові теорії, концепції та інноваційні методики.

За висновком Голови Комітету педагогічних наук Польської академії наук Б. Сліверського, «сучасна педагогіка є наукою, що інтегрує і водночас допомагає усім тим, хто завдяки своїм знанням з урахуванням різних дисциплін розпізнає й оцінює людську сутність і допомагає їй у самореалізації або в досягненні трансцендентних цілей. Про «силу» педагогіки як наукової дисципліни свідчить те, що рефлексійно, з великою повагою до потреби осмислення нового, що з'являється у науках соціальних і гуманістичних як реакція на соціально-політичні зміни в сучасних суспільствах, і є головним в їхніх викликах чи сподіваннях [10, с.1]. Найголовніша мета педагогіки – введення людини у світ культури, у світ соціального життя, щоб професійно спрямована освіта стала пріоритетом у допомозі кожній людській особистості в її успішній життєдіяльності на різних вікових етапах.

Серед сучасних визначень педагогіки не можна оминати положення, обгрунтоване Кульбе Аннет (Kulbe Annette). Наведемо зміст повного визначення (переклад з нім. Л. Дяченко): *«Педагогіка – це наука про освіту і виховання людини (загальна середня освіта, освіта дорослих, суспільні норми поведінки) та їхню інституалізацію (дитячий садок, школа, заклади вищої освіти). Вона вивчає питання виховання і освіти, спрямована на досягнення виховних цілей, вирішення завдань виховання і розробку методів виховання. Головним завданням педагогіки є виховання і освіта людей, починаючи від дитячого садка, школи – до освіти в дорослому віці.*

Педагогіка, з одного боку, підтримує людину в її особистісному і соціальному розвитку (самостійність, моральне виховання, норми поведінки, розвиток соціальної компетентності), а з другого, сприяє її освіті (набуття знань, шкільна і професійна підготовка, набуття професійних знань). Виховання і освіта здійснюються не тільки через батьків, учителів, викладачів, а також через колеґ, партнерів по роботі, друзів. Виховання і освіта не завершуються після закінчення школи чи вищого навчального закладу. Вони тривають протягом усього життя» [9, с.15].

Отже, зміст цього положення можна кваліфікувати як комплексне методологічно обґрунтоване визначення педагогіки як науки для людей різного віку, спрямованої на цілісне забезпечення їх виховання і освіти, неперервного професійного розвитку. Погоджуючись з таким підходом, додамо, що педагогіка – це унікальна й своєрідна соціальна наука, спрямована на всі суспільства, усі верстви населення, людей різного віку – від народження й до останньої життєвої години.

Педагогічна енциклопедія XXI століття

Переконливим підтвердженням становлення, розвитку і формування системи педагогічних наук є «Педагогічна енциклопедія XXI століття» («Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku») у 7-ми томах (8-й том – suplement). Цей фундаментальний доробок польських учених є цінним узагальненням розвитку педагогіки як науки у світі на різних історичних етапах. У четвертому томі цього видання високого міжнародного рівня систематизовано й схарактеризовано сучасну систему педагогічних наук, що охоплює різні субдисципліни. Педагогіка розглядається як рефлексія філософська, як галузь знання про навчання і виховання, як предмет академічного і професійного навчання [9, с.100-101]. «Вона [педагогіка] є не лише наукою про виховання... Вона досліджує навчання і виховання людини не лише як процес історичний, психічний або соціальний, а також як процес культурний» [10, с.100].

Високо оцінюючи наукові статті, вміщені у цій енциклопедії, маємо визнати, що не всі презентовані в цьому унікальному виданні субдисципліни можна розглядати як субдисципліни педагогіки. Знову звернемося до методологічних роздумів С. Гончаренка, який пише: «Іноді термін «педагогіка» тлумачиться занадто широко. Тоді під назвою цього поняття з'являються методичні системи або просто методики здійснення якоїсь форми навчальної роботи. Такими є, наприклад, «музейна педагогіка», «педагогіка миру», «педагогіка ризику», «педагогіка ідентифікації» тощо. Таких новоутворень не будемо торкатися, оскільки більшість із них не є загальноновизнаними і внесення їх до переліку трактування «педагогіки» лише заплутало б справу. Вкажемо лише на ті галузі застосування загальнопедагогічних знань з урахуванням особливостей кожної галузі, які більше чи менше визнані в науці, хоча основи для виділення тієї чи іншої «педагогіки» – різні. Наприклад, основою для виділення «дошкільної педагогіки», або педагогіки «третього віку», слугує вік, а для виділення виробничої чи військової педагогіки – вид діяльності, до якої треба підготувати людину» [3, с.637]. Напевно, було б доцільним окремі з них кваліфікувати як важливі й актуальні напрями педагогіки. Хоча, на нашу думку, нічого негативного в цьому немає. Це лише свідчить про прагнення засновників нових напрямів педагогічних досліджень звернути увагу на їх важливе значення і перспективність. Здійснення такого аналізу дає змогу побачити глибину і багатство педагогіки, широку і багатобарвну палітру вікових пошуків у вихованні дитини, її підготовці до самостійного життя, а також розвитку дорослої людини на усіх її життєвих етапах.

Аналізуючи педагогіку як предмет академічної і професійної підготовки, до основних дисциплін педагогічного знання Б. Сліверський відносить: історію виховання і педагогічної думки; загальну педагогіку; дидактику; теорію виховання; соціальну педагогіку; порівняльну педагогіку; педагогіку опікунську; спеціальну педагогіку; ресоціалізаційну педагогіку; педагогіку праці; педагогіку дорослих; педагогіку медіальну; педагогіку здоров'я; педевтологію; педагогічну діагностику; освітню політику [10, с.87].

Погоджуючись із таким підходом до визначення основних дисциплін педагогічного знання, зазначимо, що педагогічна діагностика охоплює сукупність вимірювальних і прогностичних методик, необхідних для кожної субдисципліни педагогічної науки. Що ж стосується освітньої політики, то її доцільно обґрунтовувати на загальнодержавному рівні з метою забезпечення повноцінного розвитку всієї освітньої системи, а також її підсистем. Незаперечним є те, що освітня політика держави має бути покладена в основу законотворчої діяльності.

Звернемося до змісту академічного підручника «Педагогіка. Ключові питання. Поняття. Процеси. Моделі» (Pedagogika. Kluczowe zagadnienia Pojęcia. Procesy. Modele) [8]. Перше польське видання було здійснено у 2012 р. Гданьським психологічним видавництвом. Його автор Фрідріх В. Крон (Friedrich W. Kron) – професор педагогіки в Інституті педагогіки університету Яна Гютенберга в Могунці досліджує теорії навчання і соціалізації, а також проблеми загальної педагогіки. У цьому сучасному підручнику, що витримав сім видань, презентуються найважливіші концепції, моделі і підходи у педагогіці. За оцінкою Б. Сліверського, «це один із найважливіших сучасних гуманістичних підручників, у якому поєднано педагогічне знання як з напрямку педагогічної антропології, так і найновішого знання із соціалізації, виховання чи теорій організації. Автор не обходить і складних проблем, з якими мають впоратися суспільства і середовища, а також виховні інституції, зокрема: авторитет, лідерство, влада, насильство, компетенції чи комунікація» [8, с.7]. Особливу увагу Фрідріх В. Крон приділяє аналізу споріднених дисциплін педагогіки, зокрема, філософії, теології, антропології, соціології, психології, політичних наук, етнології, наук про комунікації, біології, медицини [8, с.24].

На основі аналізу споріднених дисциплін педагогіки (за Ф.В. Кроном) можна перекоонатися, що ці галузі наукового знання і дисципліни є спорідненими. Доречно зазначити, що таке визначення у перекладі з німецької на польську є досить вдалим: *Discypliny pokrewne pedagogiki*. За своєю суттю, метою і завданнями вони й справді ніби генетично поєднані «через кров», оскільки кожна з них, а також її субдисципліни спрямовані на людину, для людини кожного віку від пренатального періоду, від появи на цей світ й на усіх складних етапах життєдіяльності.

Наголосимо, що взаємозв'язки між цими галузями наукового знання є органічними, міждисциплінарними і системними. Міждисциплінарність є методологічною основою їх розвитку, оскільки саме спорідненість уможливорює народження наукових «новоутворень», сміливих теорій і концепцій, які згодом в умовах інформаційно-технологічного суспільства трансформуються в нові соціально-культурні та освітні сфери, різні напрями. У високорозвинених суспільствах цей процес є динамічним, оскільки паралельно народжуються й стрімко впроваджуються інноваційні технології. Людина фантастично й динамічно проектує й створює віртуальний світ, керує ним, прогнозує його подальший розвиток.

Значний науковий інтерес становлять методологічні підходи німецьких науковців до визначення структури педагогіки. Виокремлення загальної педагогіки, специфічної педагогіки і галузевих педагогік є свідченням нетрадиційних підходів до систематизації субдисциплін педагогіки за двома площинами. Перша охоплює різні системи наукового педагогічного знання (наукову педагогіку), а друга – диференціює «практичні педагогіки» на основі галузевого підходу. У зв'язку з цим привернемо увагу до виокремлення «системної педагогіки», що визначається як «найголовніша дисципліна педагогіки, завданнями якої є наукове обґрунтування основ педагогічних досліджень і педагогічної діяльності, вивчення теоретичних і методологічних основ виховання і освіти та умов їхньої інституалізації» [9, с.310].

На початку XXI століття зростає роль взаємозв'язків педагогіки з іншими науками (не лише педагогічними, а й технічними, психологічними, медичними). Посилюється вплив глибокого інтердисциплінарного процесу на господарське життя країни, на забезпечення її інноваційного соціально-економічного розвитку. Тут важливо враховувати глобалізаційні та інтеграційні процеси, вплив світових, зовнішньоекономічних чинників, а серед них і зростання трудової міграції на усіх континентах.

Внутрішні і зовнішні чинники посилюють інтеграційні процеси й помітно впливають на формування нових напрямів у міждисциплінарних дослідженнях (наприклад, медіальна педагогіка, психофізіологія праці, психопедагогіка праці). Вважаємо, що до цієї науково обґрунтованої схеми можна було б також додати педевтологію (*pedeutologia*) – науку про вчителя. Адже якість підготовки педагога загальноосвітньої, професійної і вищої школи, започаткування підготовки андрагогів для професійного навчання, перенавчання, перекваліфікації дорослих згідно з потребами ринку праці позначаються на розвитку економіки, її інноваційності й ефективності, на «олюдненні» ринку праці, який, на нашу думку, є не лише економічною, а передусім – педагогічною категорією.

Міждисциплінарність у методологічному дозріванні дослідників

Введення в науковий обіг понять «методологічне дозрівання», «методологічне зростання» є закономірним явищем. Воно зумовлюється сукупністю взаємопов'язаних потреб людини – психофізіологічних, духовних, матеріальних, естетичних, етичних, моральних, творчого розвитку, суспільного визнання об'єктивного оцінювання досягнутого. Цей процес відбувається упродовж усієї життєдіяльності людини, зумовлюється постійними внутрішніми змінами в її організмі. Зрозуміло, що ці зміни впливають на духовний, моральний, загальнокультурний, професійний, тобто на цілісний розвиток особистості. Такі динамічні зміни є потужним рушієм зростання потреб кожної людини у самовдосконаленні, саморозвитку, поглибленні своїх знань, піднесенні свого соціально-культурного рівня, збагаченні внутрішнього світу, своєї емоційно-почуттєвої сфери.

Дозрівання, зростання для педагога-дослідника, вченого – це постійне внутрішнє прагнення до більш високого рівня розвитку в обраній галузі наукового знання. І не лише у своїй, а також у суміжних галузях. Тому міждисциплінарність об'єктивно стає необхідною умовою успішності цього процесу. Виявлення особливостей методологічного дозрівання різних поколінь вчених, їх врахування у розвитку наукових шкіл й визначення перспективних шляхів їх діяльності в умовах інформаційно-технологічного суспільства – важлива умова підготовки нової генерації науковців. Ця проблема є міждисциплінарною, оскільки стосується різних галузей знань. Наголосимо, що цей процес в кожній науці має свою специфіку. Він зумовлюється неповторним особистісним світоглядним баченням наукової істини.

Для самоорганізації будь-якої системи стають необхідними нелінійність, когерентність, відкритість – властивості синергетичної методології пізнання доквілля. Синергізм (діючий разом) дослідники розглядають як явище посилення дії одного каталізатора через додавання іншого. В.Г. Кремень зазначає: «Сьогодні синергетика, долаючи міждисциплінарний статус, швидко перетворюється у носія нової парадигми стилю мислення. Нова методологія втілюється в техніку, мистецтво, економіку і, безумовно, повинна проникати в освіту» [6].

Методологічна культура вченого-педагога, на нашу думку, ґрунтується на синтезі природничо-наукової і гуманітарної традицій пізнання, котре і властиве новітньому дидактичному напрямку – педагогічному проектуванню. Існує чимало визначень складної і вкрай важливої категорії методологічної культури вченого. Звернемося до визначення видатного українського дидакта С. Гончаренка. До методологічної культури, на його думку, входять: методологічна рефлексія (уміння аналізувати власну наукову діяльність); здатність до наукового обґрунтування, критичного осмислення і творчого застосування певних концепцій, норм і методів пізнання, управління, конструювання. Це культура педагогічного мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях [3].

Методологічна культура педагога-дослідника розглядається О. Дубасенюк та іншими вченими як складна багаторівнева структура, що охоплює педагогічні, загальнонаукові і філософські знання, особливі уміння і навички, які полягають в здатності визначати, створювати універсальні форми діяльності. До ознак методологічної культури відносять: багаторівне-

вість, що пронизана міждисциплінарними знаннями (філософськими, загальнонауковими, педагогічними та іншими) [5]. Викладені вище положення, обґрунтовані в різні часи вітчизняними і зарубіжними вченими, мають бути провідними у аналізі і визначенні методологічних засад досліджень з різних субдисципліни педагогічної науки – загальної, професійної, порівняльної педагогіки, педевтології, андрагогіки, медіальної педагогіки.

Методологічне зростання – це процес набуття педагогічної культури науковцем, який передбачає оволодіння фундаментальними базовими знаннями, законами та закономірностями, гнучкими дослідницькими вміннями та навичками, що ґрунтується на сучасних тенденціях, викликах, природничо-наукових і гуманістичних традиціях та принципах. Такий підхід уможливорює дослідником оволодіння цілісною, холістичною картиною світу, знайти сенс життя, усвідомити і виконати свою життєву місію й зробити значний внесок у розбудову суспільства, науки, культури, освіти.

Методологічне зростання дослідника цей відомий науковець, почесний академік НАПН України розглядає як процес поступового наукового становлення, зростання у процесі наукового пошуку від початкових, неусвідомлених, розрізнених знань і практичних дій до диференціації, систематизації і концептуалізації наукових знань, дослідницьких умінь і навичок, до акме досягнень в науковій, особистісній і професійній сферах. Це уможливорює стратегічне мислення науковця, його оперативну професійну дію в нестандартних ситуаціях. Водночас, формується особисте концептуальне бачення проблеми (концептуальна модель), якісний духовний і науково-методичний продукт. А головне – дозволяє вибудовувати стратегію і тактику дослідження, обґрунтовувати закономірності подальшого наукового пошуку.

Висновок. На початку ХХІ століття «під впливом новітніх інформаційних технологій відбуваються глобальні процеси трансформації суспільного розвитку, темп і швидкість яких високі і динамічні» [7, с.59]. За таких умов помітно зростає роль «педагогіки як науки наук про (само)виховання і (само)навчання усіх генерацій на різних континентах, у різних культурах і навіть у віртуальному світі» (Б. Сліверський). Нині активно формуються й утверджуються субдисципліни педагогічної науки на основі міждисциплінарності (наприклад, андрагогіка, педагогіка медіальна, мистецька педагогіка, інтеркультурна педагогіка тощо). На нашу думку, цей процес є незворотнім. Він позитивно впливає на методологічне дозрівання, розвиток методологічної культури дослідника.

У Законі України «Про освіту» (2017 р.), зокрема, у статті 75 наголошується на важливій ролі НАПН України у здійсненні фундаментальних і прикладних наукових досліджень та інноваційних розробок у сфері освіти, педагогіки та психології, її участі у створенні наукових основ розвитку освіти з урахуванням науково-технічного та соціально-економічного прогресу суспільства, національно-культурних традицій а також світових тенденцій розвитку та досвіду зарубіжних країн. Подальший розвиток міждисциплінарних досліджень сприятиме реалізації державної політики України у сфері освіти.

Список літератури:

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
2. Дубасенюк О. А. Формування методологічної культури молодого дослідника у процесі його наукового становлення у сфері педагогіки / О. А. Дубасенюк // Професійна освіта: педагогіка і психологія / [за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало]. – Ченстохова ; Київ, 2009. – [Вип. XI]. – С. 67-74.
3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень; АПН України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Зязюн І. Як сформувати європейця – мають сказати науковці Інституту проблем виховання АПН України // Освіта. – 2007. – 18-25 квітня (№19). – С. 2.

5. Кабанов П. Г. Вопросы совершенствования методологической культуры педагога. – Томск : Издательство ТГУ, 1999. – 140 с.
6. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 570 с.
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – С. 59.
8. Kron F. W. Pedagogika. Kluczowe zagadnienia. Pojęcia. Procesy. Modele : Podręcznik Akademicki / Przekład : Elżbieta Cieślak. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2012. – 395 s.
9. Kulbe A. Grundwissen Psychologie, Soziologie und Pädagogik: Lehrbuch für Pflegeberufe / Kulbe Annette. – 2., überarbeitete Auflage. – Stuttgart : W. Kohlhammer Druckerei GmbH, 2009. – 190 s.
10. Pedagogika. Tom 1. Podstawy nauk o wychowaniu / Redakcja naukowa Bogusław Śliwerski. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, 2006. – 446 s.